
ABDÜLHÂMÎT KİŞK ve FÎ RİHÂBÎ'T-TEFSÎR'İNDEKİ METODU

ABDULHAMIT KIŞK AND HIS METHOD FI RIHABI'T-TAFSIR

Dr. Cengiz İDER

Diyaret İşleri Başkanlığı

Bitlis/Tatvan İlçe Müftülüğü

Din Hizmetleri Uzmanı

cengizider13@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9586-647X

Atf Gösterme: İDER, Cengiz, “Abdülhâmit Kışk ve Fî Rihâbî't-Tefsîr'indeki Metodu.” *Ağrı İslami İlimler Dergisi (AGİİD)*, Aralık 2023, (13) s. 71-88

Geliş Tarihi:

18 Ekim 2023

Kabul Tarihi:

21 Aralık 2023

©2023 AGİİD

Tüm Hakları Saklıdır.

Özet: Tefsir ilminde müfessirin takip ettiği metod önem arz etmektedir. Müfessirlerin menhecini ortaya çıkarmak için birçok çalışma yapılmış ve yapılmaya da devam edilmektedir. Bu çalışmalar müfessirin tefsirinde hangi metoda ağırlık verdiğini, hayatı, yaşadığı dönemin tefsirine etkisi, dirayet, rivayet, fikhî, lügavî, bilimsel, itikadî ve tasavvuf gibi birçok konuya açıklık getirmektedir. Bu çalışmada da son dönemlerde yaşamış maddi ve manevi birçok sıkıntı çekmiş olan Abdülhamit Kışk'ın kısaca hayatı ve *Fî Rihâbî't-Tefsîr*'inde kullandığı metodu incelenmeye çalışılmıştır. Ele aldığımız tefsirinde genel olarak rivayet metodu ağırlıklı olmakla birlikte diğer menheçleri de kullanmıştır. Kışk, Kur'an'ı Kur'an'la, sünnetle, tabiin sözüyle açıklamaya çalışmıştır. Bazen de ulemâdan nakiller yaparak tefsir etmeye çalışmış, yeri geldiğinde fikhî konuları da tafsilatlı bir şekilde değerlendirmeye almıştır. Kur'an ilimlerine de değinen Kışk tefsirinde bilimsel açıklamalara da yer vermiş, yabancı bilimadamlarından alıntılar yaparak âyetleri açıklamaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Abdülhamit Kışk, Hayatı, Fî Rihâbî't-Tefsîr, Metod

Abstract: In the science of tafsir, the method followed by the commentator is important. Many studies have been done and continue to be done to reveal the method of commentators. These studies clarify many issues such as which method the commentator focused on in his interpretation, his life, the impact of the period he lived in on his interpretation, astuteness, narration, fiqh, linguistics, scientific, belief and Sufism. In this study, we tried to briefly examine the life of Abdülhamit Kışk, who had suffered many material and moral difficulties in recent times, and the method he used in his *Fî Rihâbî't-Tefsîr*. In his tafsir that we have discussed, he generally used the narration method, but he also used other methods. Kışk tried to explain the Quran with the Quran, the Sunnah, and the words of the tabiin. Sometimes he tried to interpret by quoting from scholars, and when necessary, he also evaluated fiqh issues in detail. Kışk also included scientific explanations in his commentary, which also touched upon the sciences of the Quran, and tried to explain the verses by quoting foreign scientists.

Keywords: Tafsir, Abdülhamit Kışk, His Life, Fî Rihâbî't- Tafsir, Method

GİRİŞ

Abdülhamit Kışk 10 Mart 1933 yılında Mısır'ın deniz kıyısında bulunan İskenderiye iline bağlı bulunan Şubrâhît köyünde dünyaya gelmiştir. Kışk, çocukluğunda bir gözünü, gençlik yıllarında da diğer gözünü kaybetmekle birlikte eğitim hayatına devam etmiştir. 1965 ve 1981 yıllarında iki kere tutuklanan Kışk'e son tutuklanmasından sonra vaaz ve hutbe yasağı getirilmiştir. Kışk, 6 Aralık 1996 yılında secde halinde vefat etmiştir. Hayatına birçok eser, vaaz ve irşad faaliyeti sığdırmıştır. Eserlerinin çoğu vaaz niteliği taşımaktadır. En önemli eseri *Fî Rihâbi't-Tefsîr* adlı tefsir kitabıdır. Tefsirinde bazen âyet âyet tefsir yaparken, bazen de konulu tefsir mahiyetinde âyetleri ele almıştır. Kışk, bazen bir sûreyi bitirmeden diğer sûreye geçerek tefsir yapmaktadır. Kışk, tefsirinde ağırlık olarak rivayet metodunu, bunun yanında dirayet metodunu da kullanmaktadır. Kışk, eserinde dirayetin alt başlıkları sayılan fikhî, lügavî, bilimsel gibi konulara da yer vermektedir. Kışk, bir sûrenin tefsirine geçmeden önce çoğunlukla sûrenin değişik isimlerini, âyet, kelime ve harf sayısını vermektedir. Bununla birlikte Kışk, sûrenin tefsirine Mekkî mi? Medenî mi? olduğunu, fevâsileye, faziletini, sûrenin içeriğini kısaca aktarma ve bazı kelimelerin lügat anlamlarını verme gibi özellikleri zikrederek başlamaktadır. Tefsirinde Kur'ân ilimlerini de detaylı bir şekilde ele almaktadır. Muhkem-müteşâbih, esbâbu'n-nüzûl, nâsih-mensûh, müşkilü'l-Kur'ân, icâz vb. konuları ilgili âyetlerin tefsiri esnasında ele almaktadır. 9 cilt olarak basılan bu tefsir kitabı, pdf olarak 30 ayrı bölüm şeklinde de bulunmaktadır.

Kışk'in vaaz ve nasihat konularında kaleme aldığı birçok eseri ile birlikte, kürsülerde verdiği vaazların da tefsirinde etkili olduğu, dolayısıyla tefsirini bir vaaz havasında yazdığını söylemek mümkündür.

1. Hayatı ve İlmi Şahsiyeti

Kışk, altı kardeşin üçüncüsü, fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir.¹ Sağlıklı bir şekilde dünyaya geldiğini belirten Kışk, altı yaşında iken gözlerindeki rahatsızlıktan dolayı köydeki berbere götürüldüğünü, gözlerine çekilen sürmeden dolayı sol gözünü kaybettiğini anlatmaktadır.² Daha sonra diğer gözünü de on yedi yaşlarında iken kaybettiğini dile getirmektedir.³ Kışk, babasının ve dedesinin dünya namına bir şeylerinin olmadığını, ancak

¹ Abdulhamit Kışk, *Kıssâtu eyyâmî müzkirât eş-Şeyh* (Kahire: el-Muhtârû'l-İslamî, ts.), 7.

² Kışk, *Kıssâtu eyyâmî müzkirât eş-Şeyh*, 7.

³ Kışk, *Kıssâtu eyyâmî müzkirât eş-Şeyh*, 21.

köydeki çocuklara Kur'ân öğrettiklerini aktarmaktadır.⁴ Kendisinin de on yaşına girmeden önce Kur'ân'ı ezberlediğini ifade etmektedir.⁵ İlkokul üçüncü sınıfta iken yaz tatilini geçirmek üzere şehir merkezine gittiğini, burada arkadaşlarla konuşurken kim şehirdeki camilerin birinde vaaz verecek şeklinde bir soru sorulduğunu, arkadaşlar içerisinde 'bunu ben yapabilirim diye cevap verdiğini' ve ilk vaazını burada verdiğini anlatmaktadır. Kışk, on üç yaşına geldiğinde Kur'ân'ı ezberlemiş bir şekilde İskenderiye'deki okula gittiğini belirtmektedir.⁶ Kışk, 1952 yılında babasını kaybettiğini, daha sonra Kahire'ye gittiğini söylemektedir.⁷ Kışk, Ezher üniversitesinde usûlü'd-dîn fakültesini bitirerek mezun olmuştur.⁸ Kışk, 1961 yılında Mescidü't-tehhân'da göreve başlamış, 1962'de Mescidü'l-munûf'ta devam etmiştir.⁹ 1965 yılında yakalanıp iki buçuk yıl tutuklu kaldıktan¹⁰ sonra vaaz ve hutbe görevine dönmüştür.¹¹ Yirmi yılı aşkın bir süre 'Aynu'l-hayat adlı camide bu görevi yerine getirmiştir. 1981 yılında tekrar tutuklanmış, bu yakalanmada kendisine da'vet ve hutbe yasağı gelmiş ve vefat edene kadar da artık bu göreve dönmemiştir.¹² Kışk, 6 Aralık 1996 yılında secde halinde iken hayatını kaybetmiştir.¹³ Hayatına camilerde okuduğu dört yüz otuz beş hutbe, üç bin ders ve yüzün üzerinde eseri sığdırmış, bunların en önemlisi ise dokuz ciltlik *Fî Rihâbi't-tefsîr* adlı eseridir.¹⁴

Eserlerinden bazılarını şöyle sıralayabiliriz;

- a) Tarîku'n-necât
- b) el-Butûle fî zilli'l-'akide
- c) Riyâdü'l-cenne
- d) Nefehât mine'd-dirâsâti'l-İslamiyye
- e) Binâu'n-nüfûs
- f) Ashâbu'n-nüfûsi'l-mutmainne
- g) Hayâtü'l-insan

⁴ Kışk, *Kıssâtu eyyâmî müzkirât eş-Şeyh*, 7.

⁵ Mahmud Halil, "el-Mücteme'a mecelletü'l-Müslimîn fî enhâi'l-'âlem", Mektebetü'r-Riyâd, 1230 (1996), 36.

⁶ Kışk, *Kıssâtu eyyâmî müzkirât eş-Şeyh*, 8.

⁷ Kışk, *Kıssâtu eyyâmî müzkirât eş-Şeyh*, 15.

⁸ Halil, "el-Mücteme'a", 36.

⁹ Halil, "el-Mücteme'a", 36.

¹⁰ Kışk, *Kıssâtu eyyâmî müzkirât eş-Şeyh*, 128.

¹¹ Halil, "el-Mücteme'a", 36.

¹² Halil, "el-Mücteme'a", 36.

¹³ Halil, "el-Mücteme'a", 36.

¹⁴ Halil, "el-Mücteme'a", 38.

- h) Me‘a‘t-tevhid ve‘l-ahlâk
- i) el-Yavmü‘l-‘ışk
- j) Suver min ‘azameti‘l-İslâm
- k) İrşâdü‘l-‘ibâd
- l) Edvâun mine‘ş-şerî‘ati‘l-ğerrâ
- m)el-Be‘as ve‘l-cezâ
- n) Şifâü‘l-kulûb ve daha birçok eseri bulunmaktadır.¹⁵

2. Tefsirindeki Metodu

Kişk, tefsirinin mukaddimesinde maddiyatın maneviyatın önüne geçtiğini, insanların dünya ile meşgul olduklarını, fitnelerin çoğaldığını, kalplerin karardığını belirtmektedir. Bu tefsirin de basiret sahibi olanlara bir kolaylık olacağını dile getirmektedir.¹⁶ Kişk bir sûrenin tefsirine geçmeden önce sûre hakkında varsa isimleri, âyet, kelime ve harf sayısı, sûrenin fazileti, sûreden kast edilen, Mekkî mi? Medenî mi? olduğu, müteşâbihât âyetlere, sûrenin kendinden önceki sûre ile olan münasebeti, bazı sûrelerin başında ‘fevâsile’ başlığıyla âyetlerin hangi harfle bittiğini ve hakkındaki hadisler gibi birçok ayrıntıya değinmektedir.¹⁷ Kişk, tefsirinde rivayet metodunu ağırlık olarak kullanmakla birlikte, dirayet yöntemini de kullanmaktadır. Tefsirinde fikhî konulara, lügavî açıklamalara da yer vermektedir. Ancak Kişk, tefsirinde çoğu zaman âyet âyet tefsir yaparken, bazen de her âyeti tefsir etmediği de gözlerden kaçmamaktadır. Kişk, bir sûrenin tamamını tefsir etmeden başka bir sûrenin tefsirine de geçtiği sıklıkla görülmektedir. Örneğin Maide sûresini 69. âyete kadar açıkladıktan sonra En‘am sûresine geçiş yaparak bu sûrenin de 34. âyetinden başlamaktadır.¹⁸ Kişk’in kaleme aldığı ve en önemli eseri konumunda görünen tefsiri 9 cilt olmakla birlikte, pdf olarak 30 ayrı bölüm olarak bulunmaktadır. Çalışmamızda pdf olarak 30 ayrı bölüm halinde mevcut olanından yararlandık.

2.1. Tefsirin Rivayet Yönü

Kişk tefsirinde ağırlıklı olarak rivayet yöntemini kullanmaktadır. Örneğin Fatıha sûresininin tefsirini yaparken, âyetlerin açıklanması, fazileti ve başka yönleriyle ilgili birçok rivayet naklederek tefsir yapmaktadır.¹⁹ Bununla birlikte Bismelenin tefsirini yaparken,

¹⁵ Abdulhamit Kişk, *Ahlisi‘l-‘amel* (Kahire: el-Mektebü‘l-Mısriyyi‘l-Hadis, 1980), 77.

¹⁶ Abdülhamit Kişk, *Fî Rihâbi‘t-tefsîr* (Kahire: el-Mektebü‘l-Mısriyyi‘l-Hadis, ts.), 1/10.

¹⁷ Kişk, *Fî Rihâbi‘t-tefsîr*, 3/542.

¹⁸ Kişk, *Fî Rihâbi‘t-tefsîr*, 103-104.

¹⁹ Kişk, *Fî Rihâbi‘t-tefsîr*, 1/56.

besmelesiz başlanılan işlerin bereketten yoksun olduğunu bildiren hadisi,²⁰ abdeste başlarken besmele getirmenin önemi hakkındaki hadisi,²¹ yeme-içme esnasında besmele getirmenin önemi ve daha birçok konuyu dile getirerek, besmelenin önemi üzerinde durmaktadır.²² Kişk bütün sûrelerin tefsiri esnasında Fatıha sûresi gibi sûrenin rivayet yönü üzerinde epey durmaktadır. Bu da tefsirinin rivayet yönünü öne çıkarmaktadır.

2.1.1. Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsir Etmesi

Kişk, birçok müfessir gibi Kur'ân'da mücmel olarak zikredilen bazı konuların Kur'ân'ın başka bir yerinde başka bir âyetle açıklanmasına değinmektedir. Bir örnek verecek olursak, Kişk, Fatıha sûresinde geçen *صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ* “Nimete erdirdiğin kimselerin yoluna; gazaba uğrayanların, ya da sapıtanların yoluna değil.”²³ âyeti Nisa sûresinde geçen *وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا* “Kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar Allah'ın nimetine eriştiği peygamberlerle, dosdoğru olanlar, şehidler ve iyilerle beraberdirler. Onlar ne iyi arkadaşlardır!”²⁴ âyetiyle açıklamıştır. Kişk, Fatıha sûresinin 7. âyetini tefsir ederken, ‘Nimet verilen kişiler burada zikredilmemiştir. Bu âyetin cevabını yine Kur'ân'ın kendisi Nisa sûresinin 69. âyetinde vermektedir. Böylece Allah Teâlâ Kur'ân'ı yine Kur'ân'la açıklamıştır.’ demektedir.²⁵

2.1.2. Kur'ân'ı Sünnet'le Tefsir Etmesi

Kişk, tefsirinde başvurduğu yöntemlerden biri de Kur'ân'ın sünnetle tefsiridir. Kişk, Nur sûresinde geçen *الرَّانِيَّةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَيَشْهَدُ عَذَابُهُمَا طَائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ* “Zina eden kadın ve erkeğin her birine yüzer değnek vurun. Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dini konusunda o ikisine acımayın. Onların ceza görmesine, inananlardan bir topluluk da şahit olsun.”²⁶ âyetini tefsir ederken, âyetin anlamının genel olduğunu evli olanların recm edilmesi gerektiğini hadislerle

²⁰ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yusuf b. Muhammed Zeylaî, *Tahrîci ehâdis ve'l-âsâri'l-vâkı'a fi tefsîri'l-Keşşâf li'z-Zemahşeri* (Riyad: Dar İbn Huzeyme, 1993), 1/22.

²¹ Muhammed b. İsa b. Sevrete b. Musa ed-Dehhak et-Tirmizî, *Sünen et-Tirmizî* (Mısır: Matbaa Mustafa el-Babî, 1975), Teharet, 20, (No:25).

²² Kişk, *Fî Rihâbi't-tefsîr*, 1/57.

²³ Bakara, 1/7.

²⁴ Nisa, 4/69.

²⁵ Kişk, *Fî Rihâbi't-tefsîr*, 1/73.

²⁶ Nur, 24/2.

açıklamaktadır.²⁷ Kişk, konuyu detaylı bir şekilde beyan ettikten sonra, evli olanların üç şartla recm edilmesini gerektiğini; birincisi akıl ve baliğ olması, ikincisi hür olması ve son olarak da sahih bir nikahla evlenmiş olması gerektiğini belirtmektedir. Bu şartları taşıyanların hadislerle delil getirerek recm edilmesi gerektiğini bildirmektedir. Kişk, Ebû Hüreyre'den rivayet edilen 'Müslümanlardan bir adam Peygamberimiz (s.a.v) mescitte iken geldi. 'Ya Resulellah ben zina ettim.' Peygamberimiz yüzünü çevirdi. Adam 'Peygamber'in yüzüne doğru gelerek 'Ben zina ettim' bu sözünü dört defa tekrarlayıp kendi nefesine karşı şahitlik ettikten sonra Peygamberimiz ona 'deli misin?' dedi. Adam 'hayır' 'evli misin' adam 'evet' cevabını verince Peygamberimiz 'gidin onu recm edin' buyurdu'²⁸ hadisini nakletmektedir.²⁹ Yine İbn Abbas Hz. Ömer'in hutbesinde 'Peygamber hak ile gönderildi. Kitap da hak ile nazil oldu. Recm âyeti de indi ve biz onu okuduk ve uyguladık. Peygamber de recm ederdi biz de recm ettik. Şayet uzun zaman geçtikten sonra Ömer Kur'ân'a ekleme yaptı endişesi olmasaydı ekleyecektim. Delil, hamilelik ve itiraf gibi açık beyyineler olsa recm haktır.' dediğini nakletmektedir.³⁰ Kişk, mütevatir sünnetle recmin sabit olduğunu söyleyerek, Kur'ân'ı sünnetle açıklama metoduna başvurmaktadır.³¹

2.1.3. Kur'ân'ı Sahabe Sözü İle Tefsir Etmesi

Kişk, tefsirinde başvurduğu yollardan birisi de âyetleri sahabeden nakledilen rivayetlerle açıklamasıdır. Buna bir örnek verecek olursak, Tekvir sûresinde geçen *وَإِذَا النُّفُوسُ وَدَا النُّفُوسُ* "Canlar bedenlerle birleştirildiği zaman;"³² âyeti tefsir ederken Hz. Ömer'den rivayet edilen *يُفَرَّنُ بَيْنَ الرَّجُلِ الصَّالِحِ مَعَ الرَّجُلِ الصَّالِحِ فِي الْجَنَّةِ وَيُفَرَّنُ بَيْنَ الرَّجُلِ السُّوءِ مَعَ الرَّجُلِ السُّوءِ فِي النَّارِ* 'Cennette iyi insanların iyi insanlarla yakınlaşması ve cehennemde de kötü insanların kötü insanlarla yakınlaşmasıdır.'³³ şeklindeki tefsiri nakletmektedir. Kendisi de âyetin tefsirinde 'herkesin benzeriyle toplanması, birleşmesi ve yakınlaşması' açıklamasını yapmaktadır.³⁴

²⁷ Kişk, *Fî Rihâbi't-tefsîr*, 18/238.

²⁸ Ebû'l-Hasan b. el-Haccac Ebû'l-Hasan en-Nisaburî Müslim, *Sâhîh müslim el-muhtasâr* (Beyrut: Darû'l-Fikir, 2003), Kitabu'l-Hudud, 5, (No:1691).

²⁹ Kişk, *Fî Rihâbi't-tefsîr*, 18/238.

³⁰ Abdülbaki Muhammed Fuat, *el-Lu'luu ve'l-mercân* (İstanbul: Eda Neşriyat, 1990), Kitabu'l-Hudud, 4, (No:1101).

³¹ Kişk, *Fî Rihâbi't-tefsîr*, 18/239.

³² Tekvir, 81/7.

³³ Şehabeddin Ebi'l-Fadl Ahmet b. Ali b. Muhammed b. Hacer İbn Hacer el-Askalânî, *Tağliku't-ta'lik alâ sahîhi'l-buhârî*, ed. Said Abdurrahman Musa el-Kaznî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1984), 4/362.

³⁴ Kişk, *Fî Rihâbi't-tefsîr*, 30/54.

2.1.4. Kur'ân'ı Tabiîn Sözü İle Tefsir Etmesi

Kişk, tefsirinde tabiînden nakiller yaparak da tefsir yapmaktadır. Kaf sûresinde bulunan *أَفَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ* “Onlar, üstlerindeki göğü nasıl yapmışız, süslemişizdir bir bakmazlar mı? Onda hiçbir çatlak da yoktur.”³⁵ âyetini açıklarken, Mücâid b. Cebr (ö.103/721) tarafından yapılan tefsiri nakletmektedir. Mücâhid ise *فُرُوجٍ* kelimesini ‘İçinde herhangi bir çatlağın olmadığı’ şeklinde açıklamaktadır.³⁶ Kışk de yaptığı bu nakille³⁷ tabiinden yapılan tefsiri önemseydiğini ve başvurduğunu ortaya koymaktadır.

2.2. Tefsirin Dirayet Yönü

Kışk, tefsirinde ağırlıklı olarak rivayet metodunu tercih etmesine rağmen, bazen de dirayet metodunun yöntemleriyle tefsir yapmaya çalışmıştır. Örneğin Hz. Adem’in (s.a.v.) yaşadığı cennet ve bu cennette yediği meyve ile ilgili olarak da ‘Hz. Adem (s.a.v.) için yasaklanan ağaç hakkında ne Kur’ân ne de sünnette bir şey açıklanmamıştır. Bu konuda yapılan açıklamalar, sabit olmayan kaynaklardan nakledilmektedir. Allah Teâlâ’nın bu ağacın cinsini açıklamamasındaki hikmetlerden birisi de insanların yemekten kendilerini alıkoymamasıdır. Eğer Allah açıklamış olsaydı insanlar ağaç hakkında kötü düşüneceklerdi ve meyvesinden yemeyeceklerdi. Halbuki bu konuda ağacın herhangi bir sorumluluğu bulunmamakta, sadece ilahî imtihanın gerçekleşmesinde bir araçtır.’³⁸ şeklinde bir açıklama yapmaktadır. Kışk, devamında ‘Ayakları kaymış ve kalemleri yanlış yazmış olanların iddia ettiği kötülük ağacı veya cinsellik ağacı olduğunun da sahih olmadığını’ söylemektedir. ‘Çünkü Arap lügatı bu yapılan yorumlar konusunda yanıldıklarını göstermektedir. Bu ve benzeri mecaz yorumlara ancak asli olan manayı ifade etmeyi engelleyecek bir karinenin olmasından sonra başvurulabileceğini’ belirtmektedir. Burada ise Allah açıkça âyette *فَأَكَلَا مِنْهَا* “Bunun üzerine ikisi de o ağacın meyvesinden yedi.”³⁹ demektedir.⁴⁰ Kışk burada yapılan değerlendirmelerin yersiz olduğunu açıkça beyan etmekte ve yapılan bu tür tefsirlere karşı olduğunu göstermektedir. Kışk, Hz. Adem’in yaşadığı cennet ile ilgili de âlimlerin farklı görüşler dile getirdiğini örneğin göklerde olduğunu, yerde yüksek bir yer olduğunu veya

³⁵ Kaf, 50/6.

³⁶ Ebü'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî Mücâhid, *Tefsîr Mücâhid*, ed. Muhammed Abdusselâm Ebu'n-Niyîl (Mısır: Daru'l-Fikri'l-İslâmî el-Hadîs, 1989), 1/613.

³⁷ Kışk, *Fî Rihâbi't-tefsîr*, 26/263.

³⁸ Kışk, *Fî Rihâbi't-tefsîr*, 1/146.

³⁹ Ta-ha, 20/121.

⁴⁰ Kışk, *Fî Rihâbi't-tefsîr*, 1/146.

yeryüzündeki farklı bir yer olduğunu savunanların olduğunu nakletmektedir. Daha sonra kendisi de nefesine bu ihtilafların sebebi hakkında soru sorduğunu ve bu gibi faydasız nakillerden uzak durulması gerektiğini dile getirmektedir.⁴¹ Allah Teâlâ'nın Hz. Adem'in yaşadığı cenneti Kur'ân'ı Kerim'de وَأَنْتَ لَا تَظْمَأُ فِيهَا وَلَا تَضْحَى “Doğrusu cennette ne acıkırsın, ne de çıplak kalırsın; orada ne susarsın ne de güneşin sıcaklığında kalırsın” dedik.”⁴² bu şekilde vasıflandırdığını aktarmakta, bu şekilde inanılması ve ibret alınması gerektiğini dile getirmektedir.⁴³ Kişk, tefsirinde ulemânın görüşlerini naklettikten sonra zaman zaman kendi düşüncesini de dile getirmekten geri kalmamıştır. Bu da rivayet yöntemiyle birlikte dirayet yöntemini de kullanmasına sebep olmuştur.

2.3. Tefsirin Fıkhî Yönü

Kişk, tefsirinde fıkıh konularında açıklamalar yaparak da tefsir yapmaktadır. Bir örnek verecek olursak Maide sûresindeki “Ey İnananlar! Namaza kalktığınızda yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi, -başlarınızı meshedip- topuk kemiklerine kadar ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüpseniz yıkanıp temizlenin; şayet hasta veya yolculukta iseniz veya ayak yolundan gelmişseniz yahut kadınlara yaklaşmışsanız ve su bulamamışsanız temiz bir toprağa teyemmüm edin, yüzlerinizi, ellerinizi onunla meshedin. Allah sizi zorlamak istemez, Allah sizi artırıp üzerinize olan nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz.”⁴⁴ âyetini tefsir ederken, abdest ile ilgili birçok konuya değinmektedir. Abdestin farzlarını dile getirirken Şafiî, Hanefî ve Malikî mezhebindeki farzları aktararak tefsir yapmaktadır.⁴⁵ Daha sonra Şafiî mezhebine dönerek niyet ve tertibin de farz olduğunu deliller sunarak dile getirmektedir. Kişk, niyet konusunda بُدَاؤًا بِمَا بَدَأَ ‘Ameller niyete göredir.’⁴⁶ hadisini, tertip konusunda da اللَّهُ بِهْ ‘Allah’ın başladığıyla siz de başlayın.’⁴⁷ hadisini delil getirerek farz olduklarını söylemektedir.⁴⁸ Daha sonra epey tafsilatlı bir şekilde abdestin sünnetlerine değinmekte,

⁴¹ Kişk, *Fî Rihâbi't-tefsîr*, 1/146.

⁴² Ta-ha, 20/118-119.

⁴³ Kişk, *Fî Rihâbi't-tefsîr*, 1/146.

⁴⁴ Maide, 5/6.

⁴⁵ Kişk, *Fî Rihâbi't-tefsîr*, 6/38.

⁴⁶ Takiyüddin Ebû'l-Abbas Ahmet b. Abdulhalim el-Haranî İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ* (S. Arabistan: Mecme'u el-Melik Fehd, 1995), 18/24.

⁴⁷ Ebû Abdirrahman Ahmet b. Şuayb b. Ali el-Hurasânî en-Nesâî, *el-Müctebî mine's-sünnen, es-sünnenü's-süğrâ*, thk. Abdulfettâh Ebû Gûdde (Haleb: Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslamiyye, 1986), Menâsiki'l-Hac,168, (No:2970).

⁴⁸ Kişk, *Fî Rihâbi't-tefsîr*, 6/38.

ardından abdesti bozan şeylerin üzerinde durmaktadır.⁴⁹ Kişk tefsirinde fıkıh boyutu da gerektiğinde detaylı bir şekilde ele almıştır.

2.4. Tefsirin Bilimsel Yönü

Kişk, bazen âyetlerin tefsirinde bilimsel verilere de yer vermiştir. Örneğin Kişk, Gâşiye sûresinde bulunan *أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبْلِ كَيْفَ خُلِقَتْ وَإِلَى السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ وَإِلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ وَإِلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ* “*Bu insanlar, devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yerin nasıl yayıldığına bir bakmazlar mı?*”⁵⁰ âyetleri tefsir ederken, bilimsel verilerle açıklama yapmaya çalışmaktadır. İlk önce ulemânın develer hakkında ‘Bu hayvanların çölün sert iklimine, sıcaklığın aşırı olmasına ve suyun az olmasına rağmen mükemmel bir şekilde uyum sağladıklarını dile getirdiklerini’ beyan etmektedir.⁵¹ Daha sonra Kişk, devenin ‘Kumlardan muhafaza için kulaklarının ufak olduğunu, burunlarının da yarık şeklinde olduğunu bunun da kum fırtınalarından onu koruduğunu ve gözlerinin de iç içe geçen uzun kirpiklerle tehlike esnasında otomatik kapandığını’ belirtmektedir.⁵² Kişk devamında UNESCO misyonu tarafından yapılan araştırmalar Courier dergisinde 1955 yılındaki sayısında özetle ‘Develerin diğer memelilerin ötesinde su olmadan yaşadığı, devenin su depolama sözüne gelince de Nelson ve arkadaşlarının çalışmalarının bu görüşü çürüttüğünü ve mide duvarındaki sulu keseler ise midede depolanan su miktarını karşılayamadığını’ söylediklerini nakletmektedir.⁵³ Kişk, ‘Devenin sırrının burnunda olduğunu, garip nefes alma şekliyle suyu muhafaza ettiğini, burnundaki iç astarın kırışık, yani: alanı geniştir ve astar geceleri nefesin nemini emdiğini ve suyun dışarı çıkmasını engellediğini’ söylemektedir. Ayrıca devenin gece vücut sıcaklığının 8 santigrat derecenin altına düştüğünü ve bu şekilde devenin suyu tuttuğunu ifade etmektedir. Kişk, devenin su tasarrufunda başvurduğu başka bir yönteminde bulunduğunu onun da ‘Deve gündüzleri sıcak havalarda vücut ısısını 40 dereceye kadar yükselttiğini ve sıcaklığın şiddetini hissetmediğini dolayısıyla suya fazla ihtiyaç duymadıklarını’ aktarmaktadır. En sonunda develerin gerektiğinde deniz suyunu da içebildiklerini ve bu özelliğin sadece develerde olduğunu belirtmektedir.⁵⁴ Kişk göklerin, dağların ve yerin yaratılmasını anlatan sonraki âyetlerin tefsirine birinci cildin 112. sayfasında değinmektedir. Kişk, bunların yaratılışındaki hikmetleri

⁴⁹ Kişk, *Fî Rihâbi't-tefsîr*, 6/40-41.

⁵⁰ Gâşiye, 88/17-20.

⁵¹ Kişk, *Fî Rihâbi't-tefsîr*, 30/142.

⁵² Kişk, *Fî Rihâbi't-tefsîr*, 30/142.

⁵³ Kişk, *Fî Rihâbi't-tefsîr*, 30/143.

⁵⁴ Kişk, *Fî Rihâbi't-tefsîr*, 30/45.

saydıktan sonra Dr. Fran Allen tarafından yapılan araştırmayı nakletmektedir. Kışk, Farnk'ın dünyayı olduğu gibi yaratmasındaki mükemmel hikmeti 'Dünya ay kadar küçük olsaydı, hatta çapı bugünkü çapının dörtte biri olsa onu çevreleyen hava ve su zarfları ve içindeki sıcaklık ölümcül bir dereceye ulaşacaktı. Yine dünyanın çapı şimdiki çapının iki katı olsaydı, yüzey alanı dört katına çıkar, cisimler için çekim kuvveti iki katına çıkar ve buna bağlı olarak atmosferin yüksekliği azalır ve atmosferik basınç bir kilogramdan iki kilograma yükselirdi. Santimetre kare başına kilogram ve bunların dünya yüzeyindeki yaşam üzerinde derin bir etkisi olacaktı. Dünya, yoğunluğunu koruyarak güneş büyüklüğünde olsaydı, üzerindeki cisimler için çekim kuvveti yüz elli kat artacak ve atmosferin yüksekliği beş yüz mil yerine dört mile inecek ve buharlaşma suyun taşınması imkansız hale gelecekti ve atmosferik basınç santimetre kare başına yüz elli kilogramın üzerine çıkacaktı. Bu da yaşamayı imkansız kılacaktı. Ancak dünyanın bugünkü büyüklüğü, güneşe olan uzaklığı ve yörüngesindeki hızıyla canlıların yaşamlarını idame etmeleri için mükemmel bir şekilde dizayn edilmiştir.⁵⁵ Kışk'ın tefsirinde bazen buna benzer bilimsel açıklamaların olduğunu ve Kışk'ın bilimsel tefsire önem verdiğini söylemek mümkündür.

2.5. Sûrelerin Değişik İsimlerini Vermesi

Örneğin Fatiha sûresinin tefsirine başlamadan önce 'Fatiha sûresinin isimleri' diyerek başlayıp, el-Fatiha, Ümmü'l-kitap, el-Hamd, eş-Şifâ, el-Vafiye, el-Kafiye, Esâsu'l-Kur'ân, Sûretu's-salât, es-Sab'u'l-mesânî, Sûretu's-senâ, er-Rakiyye ve Ümmü'l-Kur'ân gibi isimlerini zikretmektedir.⁵⁶

2.6. Âyet, Kelime ve Harf Sayısı Vermesi

Kışk, bir sûreye başlamadan önce genellikle âyet, kelime ve harf sayısını vermektedir. Örneğin Enfal sûresinin başında yetmiş beş âyet, bin yüz doksan beş kelime ve beş bin iki yüz seksen harf olduğunu bildirmektedir.⁵⁷

2.7. Sûrelerin Faziletini Zikretmesi

Kışk, sûrenin fazileti hakkındaki hadisleri zikretmektedir. Örneğin Fatiha sûresinin fazileti hakkında Ebû Said İbn Mualla'dan rivayet edilen 'Ben namaz kıldığım esnada Peygamber (s.a.v.) beni çağırdı. Cevap vermedim, daha sonra 'Ya Resûlellah namaz kılıyordum' dediğimde Bana '*Ey İman edenler! Size hayat verecek şeylere sizi çağırdığı*

⁵⁵ Kışk, *Fî Rihâbi't-tefsîr*, 1/112-113.

⁵⁶ Kışk, *Fî Rihâbi't-tefsîr*, 1/55.

⁵⁷ Kışk, *Fî Rihâbi't-tefsîr*, cüz, 9/1437.

zaman, Allah'ın ve Resûlü'nün çağrısına uyun.⁵⁸ âyetini okuduktan sonra 'Mescitten çıkmadan önce ben sana Kur'ân'ın en büyük sûresini öğreteceğim.' dedi. Ellerimi tuttu çıkmadan önce 'Ya Resûlellah bana en büyük sûreyi öğretecektiniz' dedim. Bana الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، هِيَ السَّبْعُ الْمَثَانِي، وَالْقُرْآنُ الْعَظِيمُ الَّذِي أُوتِيَتْهُ namazda tekrar olunan yedi âyet ve bana verilen Kur'ân-ı Azîm'dir.' diye buyurdu.⁵⁹ şeklindeki hadisi zikretmektedir.⁶⁰

2.8. Sûrenin Mekkî ve Medenî Olduğunu Zikretmesi

Kişk, sûrelerin başında Mekkî ve Medenî olduğunu belirtmektedir. Örneğin Bakara'nın Medenî, Araf sûresinin Mekkî olduğunu dile getirmektedir.⁶¹ Diğer sûrelerde de aynı yolu izlemektedir.

2.9. Fevâsile'ye Yer Vermesi

Kişk, bazı sûrelerin başında sûre ile ilgili bilgi verirken, 'Mecmu' âyetlerinin fasılları' başlığıyla konuya değinmektedir. Örneğin Al-i İmrân sûresinin başında da aynı başlıkla (lâm, kâf, dal, hemze, tı, nûn, bâ, mîm ve râ) harflerini vermektedir. Kâf'ın ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ "Tadin yangın azabını"⁶² âyetinde bulunduğunu, hemzenin de sadece üç âyetin sonunda bulunduğunu dile getirerek açıklama yapmaktadır.⁶³ Böylece Kişk, âyetin hangi harfle bittiğine değinmekte ve okuyucuyu bu konuda bilgilendirmektedir.

2.10. Sûrenin İçeriğini Kısaca Açıklaması

Kişk, tefsirinde sûrenin tefsirine geçmeden önce üzerinde durduğu konulardan biri de kısaca sûrenin içeriğini kısaca beyan etmesidir. Örneğin Ra'd sûresinin başında 'Maksudu's-sûreti' başlığıyla sûrenin tevhidin delillerini, yeryüzü ve gökyüzünün yaratılmasını, sular, ağaç ve meyvelerin çıkarılmasını, kafirlerin tehdit edilmesini, anne rahminde çocuğun yaratılma evrelerini, günlerde ve zamandaki uzatılma ve kısaltmalar gibi konulardan bahsettiğini⁶⁴ açıklamaktadır.

⁵⁸ Ts., Enfal, 8/195.

⁵⁹ Muhammed b. İsmail Ebu Abdullah el-Ce'fi el-Buhârî, *Sahihu'l-buhârî*, thk. Muhammed Zühayr b. Nasır en-Nasır (b.y.: Dâru Tükû'n-Necât, 2001), "Kitap Fedaili'l-Kur'ân" Bab 9, Hadis no: 5006.

⁶⁰ Kişk, *Fî Rihâbi't-tefsîr*, 1/55.

⁶¹ Kişk, *Fî Rihâbi't-tefsîr*, 1/75;8/1291.

⁶² Âl-i İmrân, 3/181.

⁶³ Kişk, *Fî Rihâbi't-tefsîr*, 3/542.

⁶⁴ Kişk, *Fî Rihâbi't-tefsîr*, 13/30.

2.11. Kelimelerin Lügat Anlamını Vermesi

Kışk, bazen tefsire geçmeden önce kelimelerin sözlük anlamlarını vermektedir. Örneğin Kışk, Zariyat sûresinde ‘Me‘ani’l-müfredat’ başlığıyla kelimelerin anlamını vermektedir. Örneğin *وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ* “Göğü, gücümüzle Biz kurduk; şüphesiz biz onu genişleticiyiz.”⁶⁵ âyetinde bulunan *بِأَيْدٍ* kelimesini *بِقُوَّة* olarak açıklamakta, *لَمُوسِعُونَ* kelimesini de genişlik ve güç olarak beyan etmektedir. Kışk bir sonraki âyet olan *وَالْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ فَرَشْنَاهَا* “Yeryüzünü biz yayıp döşedik: Ne güzel döşeyiciyiz!”⁶⁶ âyetinde geçen *فَرَشْنَاهَا* kelimesini, hayatın üzerinde devam edebilmesi için yaydık şeklinde açıklamaktadır. Kışk, *فَإِنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا ذُنُوبًا مِّثْلَ ذُنُوبِ أَصْحَابِهِمْ فَلَا يَسْتَعْجِلُونَ* “Zulmedenlerin, geçmiş arkadaşlarının suçlarına benzer suçları vardır; cezalarını Benden acele istemesinler.”⁶⁷ âyetinde geçen *ذُنُوبِ* kelimesini azaptan bir pay olarak beyan etmektedir.⁶⁸ Kışk, birçok sûrede aynı yolla kelimelerin anlamını vermektedir.

3. Tefsirinde Değiştiği Bazı Kur’ân İlimleri

3.1. Muhkem-Müteşâbih

Kışk, sûrenin tefsirine başlamadan önce bazı sûrelerin içerdiği müteşâbih âyetlere de değinmektedir.⁶⁹ Al-i İmran sûresinin başındaki âyetleri tefsir ederken, muhkem ve müteşâbih konularını zikrederek konu hakkındaki görüşlerini belirtmektedir. Muhkemin bir şeyin sağlamaştırılması olarak, müteşâbihi ise bazı bölümlerinin bir birine benzediği şeklinde açıklamaktadır.⁷⁰ Ayrıca muhkemin ‘içinde ihtilaf olmayan, manası zahir olan anlamına geldiğini’ söylemektedir. Kur’ân’ın tümünün muhkem olmasını da nazmında ve tertibinde sistemli olması herhangi bir eksikliğin olmaması olarak değerlendirmektedir.⁷¹ Kışk, müteşâbih hakkında da manasının lafzın arkasında kapalı olan, açık olmayan ve Allah Teâlâ’nın manasını kendisi için ayırdığı âyetler olduğunu belirtmektedir. Kur’ân’ın tümünün müteşâbih olmasını da âyetlerin doğru olmasıyla ve ayıplardan arınmışlığıyla bir birine benzediğine bağlamaktadır.⁷² Kışk müteşâbih konulara değinmesine örnek verecek olursak Al-i İmran sûresinde geçen *كَذَابَ آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ* “Bunların tutumu, Firavun ailesinin ve

⁶⁵ Zariat, 51/47.

⁶⁶ Zariat, 51/48.

⁶⁷ Zariat, 51/59.

⁶⁸ Kışk, *Fî Rihâbi’t-tefsîr*, 27/5.

⁶⁹ Kışk, *Fî Rihâbi’t-tefsîr*, 8/1292.

⁷⁰ Kışk, *Fî Rihâbi’t-tefsîr*, 3/58.

⁷¹ Kışk, *Fî Rihâbi’t-tefsîr*, 3/66.

⁷² Kışk, *Fî Rihâbi’t-tefsîr*, 3/66.

onlardan öncekilerin tutumu gibi ki, ...”⁷³ ve Enfal sûresinde geçen كَذَابِ آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ âyet gibi Kişk burada ulemâ tarafından yapılan değerlendirmelere yer vererek ‘Al-i imran sûresinde Firavun ve kendinden öncekilerin ölüm esnasında başlarına gelenlerden bahsetmektedir. İkinci âyette ise ölümden sonra başlarına gelecek olanlardan bahsetmektedir.’ şeklinde bir açıklama yapmaktadır.⁷⁴ Kişk sûrelerin başında sıkça bu gibi açıklamalarda bulunmaktadır.

3.2. Nâsih-Mensûh

Kişk bu konuyu Bakara sûresindeki مَا نُنسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِئُهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَمْ تَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ “Herhangi bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya unutturursak, onun yerine daha hayırlısını veya onun benzerini getiririz. Allah'ın her şeye kadir olduğunu bilmez misin?”⁷⁵ âyeti tefsir ederken ele almaktadır. Kişk neshin fıkıh usûlünün konularından olduğunu söyleyerek giriş yapmaktadır. Ardından neshin şer’î bir hükmün kendisinden sonra gelen şer’î bir delille kaldırılması olarak değerlendirmektedir.⁷⁶ Kişk neshin hikmetini ‘Allah insanların maslahatı için getirdiği bir hükmü zaman ve mekanı göz önünde bulundurarak, kaldırıp başka bir hükmü onun yerine getirmesinde bir sakıncanın olmadığı’ şeklinde açıklamaktadır. Aynı şekilde ‘Bir hükümdeki hikmetin bitmesiyle Allah Teâlâ’nın onu yerine başka bir hükmü getirmesi onu bilmediği anlamına da gelmemekte’ demektedir. Çünkü ilim Allah’ın ezeli sıfatlarından biridir. Kişk bunu ‘Bir doktorun hastası için yazdığı bir ilacı zamanı geldiğinde başka bir ilaçla değiştirmesine benzetmektedir. Doktor ilacı değiştirdiğinde hiç kimsenin bu doktor bilmiyor ondan ilacı değiştiriyor demediğini, tam aksine bu doktorun kendi alanında başarılı olduğunu bundan dolayı hastasının ilacını değiştirdiğini söyleriz.’ beyanında bulunmaktadır. ‘İşte Allah Teâlâ da kulları için belli bir dönem iyi olan bir hükmün zaman ve mekan şartları değiştiğinde değiştirmesi de gayet normal ve makuldur.’⁷⁷ demektedir. Kişk, نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا tefsir ederken, hayırlısının ya hayır konusunda olduğunu ya menfaat ve maslahat konusunda olduğunu, ya da hüküm konusunda benzeri olmasıyla açıklamaktadır.⁷⁸ Kişk, Allah Teâlâ’nın neshi aşamalı olarak getirdiğini belirtmektedir. Örnek olarak da ribanın haram olmasını getirmektedir. Kişk, Allah’ın ilk önce وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ رَبٍّ لَيْرُبُوا فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرِبُوا عِنْدَ اللَّهِ وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ زَكَاةٍ تُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ “İnsanların malları

⁷³ Al-i İmran, 3/11.

⁷⁴ Kişk, *Fî Rihâbi’t-tefsîr*, 9/77.

⁷⁵ Bakara,2/106.

⁷⁶ Kişk, *Fî Rihâbi’t-tefsîr*, 1/227.

⁷⁷ Kişk, *Fî Rihâbi’t-tefsîr*, 1/227.

⁷⁸ Kişk, *Fî Rihâbi’t-tefsîr*, 1/227.

içinde artsın diye verdiğiniz herhangi bir faiz Allah katında artmaz; fakat, Allah'ın rızasını dileyerek verdiğiniz herhangi bir sadaka (zekat) böyle değildir. İşte onlar sevablarını kat kat artıranlardır.”⁷⁹ âyetini nazil ettiğini, daha sonra ribanın çirkinliğini bildiren **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافاً مُضَاعَفاً وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ** “Ey İnananlar! Faizi kat kat alarak yemeyin. Allah'tan sakının ki başarıya erişesiniz.”⁸⁰ âyeti indirdiğini, en sonunda ribayı kesin olarak haram kılan **وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا** “...Oysa Allah alışverişi helal, faizi haram kıldı...”⁸¹ âyeti ile **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِن يَأْتِيَنَّكُم مِّنْهُ فَخُدِّعُوا أَعْيُنَكُمْ بِهَا وَآتُوا حَقَّهُ وَلَا تَكْفُرُوا بِهِ** “Ey İnananlar! Allah'tan sakının, inanmışsanız, faizden arta kalmış hesaptan vazgeçin. Böyle yapmazsanız, bunun Allah'a ve Peygamberine karşı açılmış bir savaş olduğunu bilin. Eğer tevbe ederseniz sermayeniz sizindir. Böylece haksızlık etmemiş ve haksızlığa uğramamış olursunuz.”⁸² âyetlerini nazil ettiğini belirtmektedir.⁸³ Kişk, neshe örnek olarak kocası ölmüş kadının beklediği iddeti bir yıl olarak bildiren **وَالَّذِينَ يَتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجاً وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعاً إِلَى الْحَوْلِ غَيْرِ إِخْرَاجٍ فَإِن خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنكُم مِّنْكَم وَيَذَرُونَ أَزْوَاجاً يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْراً فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ** “İçinizden ölüp, eşler bırakacak olanlar, evlerinden çıkarılmaksızın, senesine kadar eşlerinin geçimini sağlayacak şeyi vasiyet etsinler; eğer çıkarlarsa kendilerinin meşru olarak yaptıklarından dolayı size sorumluluk yoktur. Allah güçlüdür, Hakim'dir.”⁸⁴ âyetinin nazil olduğunu, daha sonra bu âyetin iddetin dört ay on gün olduğunu bildiren **وَالَّذِينَ يَتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجاً يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْراً فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ** “İçinizden ölenlerin bıraktığı eşler kendi kendilerine dört ay on gün beklerler; müddetleri sona erdiğinde, onların kendi haklarında uygun şekilde yaptıklarından dolayı size sorumluluk yoktur. Allah işlediklerinizden haberdardır.”⁸⁵ âyetiyle neshedildiğini söylemektedir.⁸⁶ Kişk, neshle ilgili Bakara sûresinin 106. âyetinin tefsirinde birçok detaya da daha yer vermektedir.⁸⁷

3.3. Esbâbu'n-Nüzûl

Kişk, tefsirinde âyetin nüzûl sebebine de değinmektedir. Bakara sûresinde bulunan **إِنَّ الصِّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْراً فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ**

⁷⁹ Rum, 30/39.

⁸⁰ Al-i İmran, 3/130.

⁸¹ Bakara, 2/275.

⁸² Bakara, 2/278-279.

⁸³ Kişk, *Fî Rihâbi't-tefsîr*, 1/228.

⁸⁴ Bakara, 2/240.

⁸⁵ Bakara, 2/234.

⁸⁶ Kişk, *Fî Rihâbi't-tefsîr*, 1/228.

⁸⁷ Kişk, *Fî Rihâbi't-tefsîr*, 1/228.

“Şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın nişanelerindedir. Kim Kabe'yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini de tavaf etmesinde bir beis yoktur. Kim gönülden iyilik yaparsa, karşılığını görür. Doğrusu Allah şükürün karşılığını verendir ve bilendir.”⁸⁸ âyeti tefsir ederken, âyetin sebep-i nüzûlü hakkında rivayeti zikretmektedir. İlk önce Hz. Aişe'den rivayet edilen Urve'nin ‘Kim Safa ile Merve arasında say yaparsa kendisine bir günah yoktur.’ demesi üzerine Hz. Aişe (r.anha) ‘Şayet senin dediğin gibi olsaydı فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ لَا يَطُوفَ بِهِمَا ‘Eğer say yaparsanız sizin için bir günah yoktur.’ şeklinde olurdu.’ dedi. ‘Bu âyet Ensar hakkına nazil olmuştur. Ensar menata saygı gösterirdi. İslam geldikten sonra Peygamber’e (s.a.v.) Safa ile Merve arasındaki say hakkında soru sordular. Bunun üzerine âyet nazil oldu.’ demektedir.⁸⁹ Müslim’in rivayet ettiği ‘Peygamber (s.a.v.) Mekke’ye geldiğinde Kabe’yi yedi defa tavaf ettikten sonra, makamın arkasında iki rekat namaz kılıp Safa ile Merve’yi yedi defa tavaf etti.’⁹⁰ geçmektedir. Kişk, konu hakkında Habibete bnt. Ebî Tecrâte’den rivayet edilen ‘Hz. Peygamber’in (s.a.v.) insanlarla birlikte Safa ile Merve’yi tavaf ederken gördüm. Peygamber (s.a.v.) ‘Say yapınız. Çünkü Allah (c.c.) size farz kıldı.’ dediğini⁹¹ nakletmektedir. Kişk, bu rivayetleri bir tercihte bulunmadan nakletmektedir.⁹²

3.4. Müşkilü'l-Kur’ân

Kişk, tefsirinde değindiği Kur’ân ilimlerinden birisi de müşkilü'l-Kur’ân’dır. Kişk, Nisa sûresinde geçen *وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُفْسِدُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مِمَّا مَثَىٰ وَثَلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعُولُوا* *“Eğer, velisi olduğunuz mal sahibi yetim kızlarla evlenmekle onlara haksızlık yapmaktan korkarsanız onlarla değil, hoşunuza giden başka kadınlarla iki, üç ve dörde kadar evlenebilirsiniz; şayet, aralarında adaletsizlik yapmaktan korkarsanız bir tane almalısınız veya sahip olduğunuz ile yetinmelisiniz. Doğru yoldan sapmamanız için en uygunu budur.”*⁹³ âyet ile aynı sûrede geçen *وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ* *“Adil hareket etmeye ne kadar uğraşsanız, kadınlar arasında eşitlik yapamayacaksınız, bari bir tarafa kalben tamamen meyiletmeyin ki diğerini askıdaymış gibi bırakmış olmayasınız. İşleri düzeltir*

⁸⁸ Bakara, 2/158.

⁸⁹ Süleyman b. el-‘Aş’es b. İshak b. Beşir b. Şeddâd b. Amr el-Ezderî es’-Sicistanî Ebû Davut, *Sünen Ebû Davut*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamit (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), Kitap el-Menâsik, 55, (No:1901).

⁹⁰ Ebû'l-Hasan b. el-Haccac Ebû'l-Hasan en-Nisaburî Müslim, *Sâhîh müslim el-muhtasâr* (Beyrut: Darû'l-Fikir, 2003), Kitap el-Hac, 28, (No:1234).

⁹¹ Ebû'l-Hasan Nureddîn Alî b. Ebî Bekir b. Süleyman el-Heysemî, *Mecmâ'û'z-zevâid ve menbâ'u'l-fevâid*, thk. Hüsamettîn el-Kudsî (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1994), Kitap el-Hac, 78, (No:5522).

⁹² Kişk, *Fî Rihâbi't-tefsîr*, 2/21.

⁹³ Nisa, 4/3.

ve haksızlıktan sakınırsanız bilin ki Allah şüphesiz bağışlar ve merhamet eder.”⁹⁴ âyetlerinin tefsiri bağlamında değerlendirmede bulunmaktadır. Kişk, burada herhangi bir tenâkuzun söz konusu olmadığını belirtmektedir. Devamında nefiy ve ispatın farklı iki âyette olduğunu, dolayısıyla burada iki adaletten bahsedildiğini bildirmektedir. Nisa sûresinin 3. âyetindeki adalet, maddi olan yer, nafaka, yiyecek ve içecek gibi durumlardan haber vermektedir. Nisa sûresinin 129. âyetinde ise kalbin meyletmesi ile alakalı bir adalet olduğunu beyan etmektedir.⁹⁵ Kişk bunu da Peygamber’den (s.a.v.) rivayet edilen: **كَانَ يَقْسِمُ بَيْنَ نِسَانِهِ فَيَعْدِلُ وَيَقُولُ: اللَّهُمَّ هَذَا قَسْمِي فِيمَا أَمْلِكُ، فَلَا تَلْمَنِي فِيمَا تَمْلِكُ وَلَا أَمْلِكُ** ‘Peygamber eşleri arasında adaletli bir şekilde taksim yapar ve Allah’ım bu benim güç yetirdiğim taksim. Senin güç yetirebildiğin ve benim güç yetiremediğim taksimden beni sorumlu tutma.’ Ulemâ bunu sevgi ve kalbin meyletmesi olarak yorumlamakta⁹⁶ ve zikredilen bu hadise dayandırmaktadır.⁹⁷ Kişk, Nisa 129. âyetin tefsirinde de benzer açıklamalar yaparak, meylin kalbin eylemlerinden olduğunu ve iki âyet arasında bir tenâkuzun olmadığını dile getirmektedir.⁹⁸

3.5. Huruf-ı Mukattaa

Kişk, tefsirinde değindiği Kur’ân ilimlerinden birisi de Huruf-ı Mukattaa (Kesik harfler) dediğimiz ve bazı sûrelerin başında bulunan harflerdir. Kişk, bu konuda Bakara sûresinin başındaki **الم** açıklamasında ‘Biz bu harflerin Kur’ân’ın i‘cazının delili olduğunu söyleyenlerin görüşünü tercih ediyoruz.’⁹⁹ demektedir. Kişk devamında bazı müfessirler tarafından dile getirilen **نص حكيم قاطع له سر** ‘Sırları olan bir nasır.’ sözünü nakletmektedir. Ayrıca Kişk, bu harflerin Kur’ân’ın i‘cazına delalet ettiğini belirtmektedir.¹⁰⁰ Müfessirimiz konuyla ilgili bu harflerin bulunduğu sûrelerin başında Kur’ân’ın bir meydan okuması ve i‘cazı olduğunu zikretmektedir.¹⁰¹

3.6. İcâz

Kişk, tefsirinde değindiği Kur’ân ilimlerinden birisi de icâz konusudur. Bakara sûresinde bulunan **وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ** “*Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin*

⁹⁴ Nisa,4/129.

⁹⁵ Kişk, *Fî Rihâbi’t-tefsîr*, 4/153.

⁹⁶ Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî İbnü’l-Mülakkın, *el-Bedrü’l-münîr ft tahrîci ehâdîsi’ş-Şerhi’l-kebîr* (Riyad: Daru’l-Hicre, 2004), 8/39.

⁹⁷ Kişk, *Fî Rihâbi’t-tefsîr*, 4/153.

⁹⁸ Kişk, *Fî Rihâbi’t-tefsîr*, 5/153.

⁹⁹ Kişk, *Fî Rihâbi’t-tefsîr*, 1/81.

¹⁰⁰ Kişk, *Fî Rihâbi’t-tefsîr*, 1/82.

¹⁰¹ Kişk, *Fî Rihâbi’t-tefsîr*, 11/22; Kişk, *Fî Rihâbi’t-tefsîr*, 13/33.

için hayat vardır. Artık, Allah'a karşı gelmekten sakınırsınız."¹⁰²âyetin tefsirinde konuyu ele almaktadır. Kışk, kisasın Yahudi ve Hristiyanlar'ın yanında da bulunduğunu söylemektedir. Devamında kisasın bazen zarar verdiğini, terk edilmesinin ise yararlı olduğunu ifade etmektedir. Bunu da 'Bir insanın kardeşi veya yakın akrabalarından birisini öfkeyle öldürmesi durumunda aileye bakacak kişinin kisasla öldürülmesi o aileye bakacak başka kimsenin bulunmaması durumunda zarar vereceğini' söylemektedir.¹⁰³ Kışk, âlimlerin ittifakla bu âyet-i kerimede meânî ilminden icâzın bulunduğunu söylemektedir. Kışk, 'Arapların da bu âyete karşılık kullandıkları الْقَتْلُ أَنْفَى لِلْقَتْلِ 'Ölüm, öldürmeyi önler.' fakat bunun Kur'ân'ın icâzı karşısında sönük kaldığını' belirtmektedir. Kışk, her iki metne bakıldığında aradaki farkın görüldüğünü, âyet-i kerimenin kisası yaşamaya sebep kıldığını, Araplar tarafından söylenen sözde ise ölümü öldürmeye karşı kullandığını söylemektedir. Öldürüleceğini bilen bir insanın öldürmekten vazgeçeceğini, böylece her ikisinin hayatının da kurtulacağını bildirmektedir. Ayrıca âyet-i kerimede tekrarın olmadığını, Arapların sözünde tekrar olduğunu ve âlimlerin her iki metin arasında yirmi yakın fark zikrettiğini dile getirmektedir.¹⁰⁴ Kışk, tefsirinde Kur'ân ilimlerini, ilgili âyetlerin açıklamalarında ele alıp değerlendirmektedir.

SONUÇ

Abdülhamit Kışk, maddi ve manevi zorlu bir hayat geçirdiği, buna karşılık eğitim hayatından vazgeçmediği, Ezher üniversitesinde eğitimini tamamladığı görülmektedir. Yıllarca kürsülerde vaizlik yapıp, minberlerin öncüsü olarak tanındı. İki kere tutuklanıp bırakıldığı daha sonra bu vaaz irşadına dönmediği müşahede edilmiştir. 1996 yılında Cuma günü sabah namazı için evden çıkmadan önce iki rekat namaz kıldığı, son secdeden başını kaldırmadan vefat ettiği nakledilmiştir. Kışk'ın yaptığı bu irşad ve vaazleriyle binlerin sevgisini kazandığı, bu alanda birçok eser kaleme aldığı görülmektedir. Kışk'ın en önemli eseri olan *Fî Rihâbi't-Tefsîr*'inde ağırlık olarak rivayet metodunu, bunun yanında dirayet metodunu da kullandığı müşahede edilmiştir. Kışk, tefsirinde fıkıh, lügat, bilimsel vb. konulara da yeri geldiğinde değinmekte, özellikle fıkıh konularında detaylı bir şekilde konuları aktardığı müşahede edilmiştir. Kışk, tefsirinde Kur'ân ilimlerini de zikrettiği, âyetlerin açıklamaları esnasında konuları açıkladığı, muhkem- müteşâbih, nâsih-mensûh, sebe-i nüzûl, müşkilü'l-Kur'ân, icâz vb. konuları ele aldığı görülmektedir.

¹⁰² Bakara, 2/179.

¹⁰³ Kışk, *Fî Rihâbi't-tefsîr*, 1/321.

¹⁰⁴ Kışk, *Fî Rihâbi't-tefsîr*, 1/323.

KAYNAKÇA

Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebu Abdullah el-Ce'fi el-. *Sahihu'l-buhârî*. thk. Muhammed Züheyr b. Nasır en-Nasır. b.y.: Dâru Tukû'n-Necât, 2001.

Ebû Davut, Süleyman b. el-'Aş'es b. İshak b. Beşir b. Şeddâd b. Amr el-Ezderî es'-Sicistanî. *Sünen Ebû Davut*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamit. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, ts.

Halil, Mahmud. "el-Mücteme'a mecelletü'l-Müslimîn fî enhâi'l-'alem". *Mektebetü'r-Riyâd* 1230 (1996), 17/23.

Heysemî, Ebû'l-Hasan Nureddîn Alî b. Ebî Bekir b. Süleyman el-. *Mecmâ'û'z-zevâid ve menbâ'u'l-fevâid*. thk. Hüsamettîn el-Kudsî. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1994.

İbn Hacer el-Askalânî, Şehabeddin Ebi'l-Fadl Ahmet b. Ali b. Muhammed b. Hacer. *Tağlîku't-ta'lik alâ sahihi'l-buhârî*. ed. Said Abdurrahman Musa el-Kaznî. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1984.

İbn Teymiyye, Takiyüddin Ebû'l-Abbas Ahmet b. Abdulhalim el-Haranî. *Mecmû'u'l-fetâvâ*. S.Arabistan: Mecme'u el-Melik Fehd, 1995.

İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî el-Mısrî. *el-Bedrü'l-münîr fî tahrîci ehâdîsi 'ş-Şerhi'l-kebîr*. Riyad: Daru'l-Hicre, 2004.

Kişk, Abdulhamit. *Ahlisi'l-'amel*. Kahire: el-Mektebü'l-Mısriyyi'l-Hadis, 1980.

Kişk, Abdulhamit. *Kıssâtu eyyâmî müzkirât eş-Şeyh*. Kahire: el-Muhtârû'l-İslamî, ts.

Kişk, Abdülhamit. *Fî Rihâbi't-tefsîr*. Kahire: el-Mektebü'l-Mısriyyi'l-Hadis, ts.

Muhammed Fuat, Abdalbaki. *el-Lu'luu ve'l-mercân*. İstanbul: Eda Neşriyat, 1990.

Mücâhid, Ebü'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî. *Tefsîr Mücâhid*. ed. Muhammed Abdusselâm Ebu'n-Niyl. Mısır: Daru'l-Fikri'l-İslâmî el-Hadîs, 1989.

Müslim, Ebû'l-Hasan b. el-Haccac Ebû'l-Hasan en-Nisaburî. *Sâhîh müslim el-muhtasâr*. Beyrut: Darû'l-Fikir, 2003.

Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmet b. Şuayb b. Ali el-Horasânî en-. *el-Müctebî mine's-sünen, es-sünenü's-süğrâ*. thk. Abdulfettâh Ebû Ğüdde. Haleb: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslamiyye, 1986.

Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Sevrete b. Musa ed-Dehhak et-. *Sünen et-Tirmizî*. Mısır: Matbaa Mustafa el-Babî, 1975.

Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yusuf b. Muhammed. *Tahrîci ehâdis ve'l-âsâri'l-vâkı'a fî tefsîri'l-Keşşâf li'z-Zemahşerî*. Riyad: Dar İbn Huzeyme, 1993.